

Ալեքսանդր Շիրվանզադե

Նամուս

3

Բարխուդարը չընդդիմացավ Գյուլնագի առաջարկության, այն է Սուսանին Հերիքնագ կույսի ուսումնարանը տալու:

Վնաս չունի, թող Սուսանս էլ սև ու սպիտակը ճանաչի, էս ժամանակում հարկավոր է, ի՛նչ պիտի անենք: Ես ու դու, որ գրել ու կարդալ իմանայինք, էսօրվա պես վազ չէի տալ տերտերի մոտ, թե ինչ է՝ իմանանք երբ են մեժ պասը բռնում:

Այս խոսքերից հետո Գյուլնագը շալը գցեց Սուսանի գլխին, ինքն էլ փաթաթվեց չարշովի մեջ, բռնեց աղջկա ձեռքից և տարավ կույսի մոտ: Ա՛ն, ուսում տուր, ամա դու քո աստվածը, երեխիս քիչ թակիր:

Երեք տարի Սուսանը մնաց կույսի ուսումնարանում: Առավոտները նա Սմբատի ուղեկցությամբ գնում էր և դարձյալ Սմբատի ուղեկցությամբ վերադառնում տուն: Երբ նա բավականաչափ սովորեց կարդալը և «բարովագիր» գրելը, Բարխուդարը դուրս բերավ նրան ուսումնարանից:

Սուսանն օրըստօրե՛ն աճում էր ու մեծանում: Տասնչորս տարեկան հասակից նրա ճկուն մարմինը սկսեց ստանալ յուր կատարյալ և որոշ ձևերը: Նա դարձավ բարձրահասակ, վայելչակազմ օրիորդ: Նրա դեմքի գծագրությունը, հետզհետե՛ գարգանալով, ստացավ կանացի չափահասության հատուկ կատարելությունը: Ուսումնարանից դուրս գալուց հետո ծնողները նրան արգելեցին օտար

տղամարդկանց առաջ երևալ: Նա փակվեց տանը: Սկզբում մի քիչ դառն թվաց նրան ծնողների այս կարգադրությունը: Մանկական ազատ կյանքից հետո, բանտարկվելով, սկսեց տաղտկանալ: Նա սովորել էր ցերեկ ժամանակ փողոցներում այս ու այն հարևանի բակում յուր ընկերների հետ թռչկոտել, խաղալ, ազատ, արձակ, բաց օդում: Նրա համար անտանելի էր, նամանավանդ արեգակնային օրերը, նստել սենյակում, յուր մոր կշտին և թոռ կամ գուլպա գործել: Սակայն ժամանակի ընթացքում ստիպեց նրան հետզհետե ընտելանալ այս ձանձրալի դրության, և նա ընտելացավ, թեև սովորությունը այնքան թեթևություն չտվավ նրա սրտին:

Ուղիղ ինը տարի էր անցել երկրաշարժից:

Մի ամառային օր Սուսանը, իրանց տան սրահում նստած,

թոռ էր գործում: Դեմուդեն նստած էր նրա մանկության ընկերուհիներից մեկը:

Դա հարևան կոշկակար Եղիայի աղջիկն էր:

Սուսանբարը մոտ տասնութ տարեկան օրիորդ էր, միջին հասակով, նիհար ու դեղնած դեմքով և բարակ կազմվածքով: Նա ավելի տգեղ էր, քան գեղեցիկ, բայց և այնպես խիստ համակրելի դեմք ուներ: Նրա մուգ կապտագույն աչքերը, որոնց մեջ փայլում էր բնածին նրբամտություն, խիստ ազդող էին:

Սուսանբարը գլուխը քարշ գցած, շտապով գուլպա էր գործում լուռ ու մունջ: Լուռ էր նույնպես և Սուսանը:

Օրն անցած էր: Արեգակը շտապում էր ծածկվել հորիզոնի տակ, յուր վերջին պղնձագույն ճառագայթները տարածելով ավերականման քաղաքի բարձրագույն տեղերի վրա:

Սուսանի դեմուդեն, խորտակված պարսպի մոտ գտնվող բարձրաբույս թթենու կանաչազարդ կատարի վրա հավաքված ճնճղուկները, ճլվլալով գվարճանում էին արեգակի թույլ ճառագայթներով: Բակում տիրող խորին լռությունը խանգարվում էր միմիայն ճնճղուկների ճլվլոցներով, որ քանի գնում, այնքան գորեղանում էր: Ծառի տակից նայելով այդ փոքրիկ թռչնիկներին, լսելով նրանց աղմուկը, կարելի էր կարծել, թե նրանք մի ինչ-որ բանի վրա վիճաբանում են,

այնքան տաքացած ճվլում էին: Բայց թե ինչ բանի մասին է նրանց վիճաբանությունը, ինչ մի դժվար փիլիսոփայական խնդիր են լուծում այդ փոքրիկ թևավորները այս մեր խելքին մոտ բան չէ: Ո՞վ գիտե, շատ կարելի է նրանց աղմուկի պատճառը թաքնվող արեգակն է, չէ՞ որ նրանք միևնույն ճվլոցները, աղմուկը սկսում են և առավոտները, երբ արեգակը նոր-նոր սկսում է բարձրանալ հորիզոնը:

Օրիորդները լռությամբ շարունակում էին գործել: Սուսանի դեմքը տխուր էր: Նա երբեք գլուխը չէր բարձրացնում, միայն կնճռոտած ճակատը և սեղմված շրթունքները հաստատում էին, թե նա ինչ-որ մտածողության մեջ է: Սուսամբարը շուտ-շուտ գրվար բարձրացնում էր, աջ ձեռքով ճակատի վրա թափվող խոպոպ ծամերը հետ քաշում և երբեմն յուր հայացքը մեխում Սուսանի երեսին:

Վերջինս այդ չէր նկատում:

Վերջապես Սուսամբարը մի կողմը շարտեց գուլպան:

Ախշի, Սուսան, սիրտս ճաքեց, դեն գցիր գահրումարը, քիչ խոսենք:

Սուսանը լուռ էր:

Ականջներումդ բամբակ կա՞:

Հը՞մ:

Չոռո:

Չոռ ու գխկում, ի՞նչ ես ասում .

Ասում եմ, դեն դիր այդ գահրումարը, մի քիչ հանգստանանք, մատներս մաշվեցին, մի քիչ խոսենք էլի:

Չեմ իմանում, ի՞նչ պիտի խոսենք, ասաց Սուսանը հառաչելով:

Մին այդ սատանի տոտերը կորցրու դեն, հետո կասեմ ինչ խոսենք:

Այս ասելով, Սուսամբարը Սուսանի ձեռից խլեց թռռի դագճյահը և մի կողմը դրավ:

Ու՛Ֆ, ու՛Ֆ, տեր աստված, արձակեց մի խորը հառաչանք յուր կրծքից Սուսանը, երկայն մազերը ուսերի վրա ուղղելով և գլխի ճուրղին առաջ քաշելով:

Էլ ինչ ուՖ, հոգիներս դուրս եկավ, մի քիչ խոսիր, որ սիրտներս բացվին:

Խոսքս էլ է պրծել, գրույցս էլ:

Էլի ո՞վ է էշիդ կաղ ասել, հարցրեց Սուսամբարը:

Մի՞տղ է, Սուսամբար, երկրաշարժի օրը:

Հա՛:

Այ գիդի օրեր հաա՛:

Խե՞ր լինի, ի՞նչ է պատահել, որ ախ ես քաշում:

Մի՞տղ է, ինչպես ես ու կուժ ծախողանց Սեյրանը մնացինք հողի տակ:

Ինչպես այս օրվա արեգակը:

Բախտավոր էին այն օրերը:

Սուսանը կրկին հառաչեց:

Դու էլ լավ օրի ես երանի տալի. հողի տակ մնալը չեմ իմանում

ի՞նչ բախտ է:

Ես հողի տակ մնալուն չեմ կարոտում:

Բա՞ս:

Այն օրերին, երբ որ մենք ոտաբաց, գլխաբաց, ինչտեղ որ ուզում էինք, այնտեղ էինք վազում:

Երբ որ էլ ուզում էր Սուսանը, կուժ ծախողանց Սեյրանի հետ սիլիկ-բիլիկ էր անում, ավելացրեց Սուսամբարը, խորամանկությամբ ժպտալով:

Սուսանը ակամա կարմրեց: Այս առաջին անգամը չէր, որ նա Սեյրանի անունը լսելիս կարմրում էր:

Հը՛ն, ի՛նչպես է, կարմրեցի՞ր, բարեկամ: Չլինի սրտիդ փափուկ տեղին դիրքա:

Էլի՞ Սուսամբար . . . ա՛խ, երեխայությունդ չես մոռանում, չէ:

Սուտ եմ ասո՞ւմ: Թե որ սուտ է, բաս ինչո՞ւ կարմրեցիր անունը տալիս:

Ո՞վ է կարմրում, ախշի, ի՞նչ սուտ խոսողն ես, հակառակվեց Սուսանը, ավելի կարմրելով:

Թշերդ ալ լալագարի պես հուփ հըռշնել են, էլի վզով չես առնում: Լավ է, լավ, խեղճ ես, մի՛ ամաչիր, էլ անունը չեմ տալ, ասաց Սուսամբարը, հեզնորեն ժպտալով:

Հողս կուժ ծախողանց Սեյրանի գլխին, նա ո՞վ է, ի՞նչ մարդ է, որ նրա անունը տալիս ես ամաչեմ, պատասխանեց Սուսանը բարկացած, ավելի ու ավելի շփոթվելով:

Օհո՛, ինչ ասացի՛ր, որ հեր ու մերդ լսեն, քեզ ի՞նչ կանեն, գիտե՞ս: Ի՞նչպես ես սիրտ անում նշանածիդ համար անեծք անել:

Սուսամբարը այս ասաց դիտմամբ, որ ավելի բարկացնի Սուսանին: Բայց Սուսանի բարկությունը անցել էր: Նա, յուր խոսքերը արտասանելուց հետո, հանկարծ ընկավ մտածմունքի մեջ. «Ճմարիտ, ի՛նչպես եմ սիրտ անում հոր ու մոր մի հատ աչքի լույս ու ճար տղի համար այսպես անեծք անել», անցավ նրա մտքով և մի անբացատրելի զգացմունք սկսեց ճնշել նրան:

Էհ, ի՞նչ ես ֆիքր անում, մեր օրին հո չես մնացել: Մի

մատ երեխա ժամանակ քեզ նշանել են, այսօր էգուց էլ սարքին-

կարգին նշանգրեք կանեն ու գոռնադավալով կպսակեն: Մեզ պես

հո աչքդ ճանապարհին չի մնացել:

Սուսամբարը կրկին կամենում էր բարկացնել Սուսանին:

Դու լինես քո եղբոր արևը, Սուսամբար, էլ մի՛ խոսի: Է՛հ, դալաթ չարի՛, որ քեզանից մի բան հարցրի:

Որ եղբորս արևով երդում տվիր, էլ չեմ խոսի: Դու հենց ես իմանում, որ ես քեզ նախանձում եմ: Չէ, աստված մի արասցե: Ես ինքս շատ ուրախ եմ, որ հարսանիքդ շուտով լինի, որ առաջիդ մին լավ չըթմա կոփեմ ու պար գամ, այն էլ քեզ ժամ տանելիս: Հոր ու մորս էլ հիմնկվանից պիտի աղաչեմ-պաղատեմ, որ ինձ համար մի ձեռք լավ շորեր պատրաստեն: Հիմա պիտի ասեմ, որ մինչև հարսանիքդ ասածս գլուխ բերեն, թե չէ՝ անողը չեն: ՈւՖ մեր հեր ու մերերն էլ ամա մարդ են հաա՛, մինչև հարյուր, հազար անգամ չես ասում, մինչև լեզուդ բերանունդ մաղ չէ կտրվում, մինչև մի հալավ միս չես թափում, մի գլխաշոր չեն առնում: Մի տարի է, որ այս շալս ճընթո շոր է կտրվել, ամոթ եմ քաշում մի բարեկամի տուն մտնել, հալվում, հալբեհալ եմ լինում: Ա՛յ քույր, ա՛յ մեր, էլ չեն ասում, թե դա էլ երեսը դռներին աղջիկ է: Էհ, մենք էլ ասում ենք, որ ապրում ենք, Օհանջանանց Չառնջանն էլ ապրում է: Բախտավորի աղջիկը սանդուխը գրղբագրղ լցրել է, էլի երեկ ասում էր, որ մի նոր իստիփա չաբկան են կտրել տալիս: Հենց նա է, որ ինքն էլ այնպես փարթամացել է, որ մարդու հետ խոսելն էլ լայաղ չի անում, կասես, որ գլուբողնաթի աղջիկ լինի: Լավ է, որ մին շիր ու շիթի էլ չունի, թե չէ, էլ աշխարհս նրա համար տեղ չէր անի: Փառք աստուծո, մի քիթ ունի, ա՛յ մի գոռնա, մի երես ունի սև սաթ, մի աչքեր ունի պլոզ-պլոզ, հենց իմանաս, մարդ է ուզում կուլ տալ:

Դենգ ու դանգասար լինես, Սուսամբար աղջիկ, գլուխդ ցավի, քիչ բլբլա, քի՛չ, վո՛ւյ:

Չխոսեմ, բաս ինչ անեմ, դու ասա, ախար սիրտս ճարում է, տեսնելով հարուստների աղջկերանց: Ախ, Սուսան, գիտես ինչ կա՛: Մեղա աստուծո, մեղա աստուծո, թե որ ես մի օր, մին սհաթ աստված լինեմ , ինչքան որ հարուստներ

կան, ամենից կիսկան

նրանց իլաժ ու շիլաժը ու գիտե՛ս ինչ կանեն:

Ի՞նչ կանես:

Կտանեն ծովը կթափեն, բա՛ս, հետո թող նրանք գնան տեսնեն, ինչպես կարող են իրանց աղջկերանց, հարսներին զառ ու զառքոֆի, ոսկի ու արծաթի մեջ պահել: Հա՛, բաս այսպես կանեն, շարունակեց Սուսամբարը տաքացած: Դու ինչ կանես, Սուսան, որ մեղա աստուծո, մեղա աստուծո (երեսին խաչակնքելով), մի օր աստված լինես:

Ոչինչ չեմ անիլ:

Չէ էլի, ասա տեսնեն, ի՞նչ կանես:

Ձեռ քաշի՛ր, դատարկ-դատարկ մի դուրս տալ, մեղք է:

Չէ, մատաղդ լինեն, Սուսան ջան, ասա՛:

Էէ՛:

Չըխկո՛ւո՛ւ, լեզվիցդ հո քրեհ չեն ուզում, մի խոսք ասա պրծիր էլի:

Հարուստներից կառնեն ու քեզպեսներին կտամ, որ ուրիշներին չի նախանձեն, այ ինչ կանեն:

Ախար իմացա, որ խելոք բան չես կարող անել, ասաց Սուսամբարը, ներողամտաբար ժպտալով:

Ինչո՞ւ:

Թե որ ինձ տաս, ես իսկի քո ռեխիդ մտիկ էլ չեմ անիլ, այ ինչու:

Կփարթամանա՞ս:

Բաս չէ, իսկի քեզ հետ չեմ էլ խոսի Օհանջանանց Չառնջանի պես:

Չէ, Սուսանքար, որ ինձ տան, ես իսկի էլ չեմ փարթամանալ: Փողը ի՞նչ է, ձեռի կեղտ, այսօր կա, էգուց չկա: Հայրս ասում է . մարդս պիտի իստակ անուն ունենա:

Հայրդ ասում է ասում, բայց չի իմանում, որ առանց փողի մարդ չի կարողանում իստակ անուն պահել:

Ինչպե՞ս:

Ա՛յ ինչպես: Դու ճանաչում ե՞ս Ջավահիրի հորը, չնուշկ կարող Վարաքին:

Լսել եմ: Հայրս նրան գովում է, շատ հալալ ու նամուսով

մարդ է:

Եկ տես, որ քո նամուսով մարդը հիմա ինչ է արել:

Հը՞մ:

Գողություն:

Չէէ՞:

Հաա՛, հր՛մ, ի՛նչ աներ, որ գողություն չաներ, ասում է . անճարը կերել է բանջար: Երկու թե երեք ամիս էր դուքանի քրեհ չէր տալիս, դե, տասը կորիզ չունի, տասը մանեթ ո՛րտեղից տա մի տուն երեխեքի տեր մարդը: Անջախ մի կտոր ցամաք հաց է կարողանում աշխատել օրական, մի ջուխտ չնուշկ խշտելով: Դուքանի տերը չորքում է բողազին, թե աղջիկ ես՝ ծնի՛ր, տղա ես՝ ծնի՛ր, քրեհը տուր: Դես ու դեն է ընկնում Վարաքը, օչով տասը մանեթ փող չի հավատում նրան: Երեկ չէ, մեկէլ օրը տերը գալիս է ու ասում . «եթե էգուց մինչև սհաթի տասը փողերս չտաս, դուքանից դուրս եմ բերելու ու ապրանքդ էլ ծախելու եմ, որ քրեհս հանեն»: Վարաքի փոխանը ոտներն է ընկնում, հա դես, հա դեն, աղաչում-պաղատում է, ասում է . երեխեքս սովածությունից մեռնում եմ: Չի լինում, դուքանի տերը խեղճի երկու ոտը մի չումուշկում է դնում: Առավոտը Վարաքը կոտրված փշրված սրտով, մի կտոր ծաղկած հաց ծոցում դրած, գնում է դուքան: Գնում է ու մտքումը աղոթք անում . «աստված, դու երկնքից ինձ

համար տասը մանեթ փող գցես, որ պարտքիցս ազատվեմ»: Հենց նոր Վարաքը սկսած է լինում աշխատելու, մի թուրք բեկ մտնում է դուրան: Բեկը նրան մի ջուխտ սաղրի չնուշկ է պատվիրում կարելու: Վարաքը չափսը վերցնում է, թուրքը ջրից հանում է արծաթի փողով լցրած մի մեծ քսակ, որ չնուշկի բեկը տա: Բեկը տալիս է ու դուրս գնում: Բայց չեն իմանում ինչպես է լինում, ի՛նչպես չի լինում, փողի քսակը մոռանում է ու թողնում դազգյահի վրա: Նրա դուրս գնալուց հետո Վարաքի աչքը ընկնում է քսակի վրա: Սոված գայլի պես, խեղճ կոշկակարի աչքերը դրուստ չորսանում են: Առաջ ուզում է, որ բեկին կանչի ու փողը տա իրան, բայց մեկ էլ մտածում է. «բալքա հենց աստված իմանալով է թուրքին մոռացնել տվել, որ ես նրա փողերով ազատվեմ»: Ասում է ու, մի խոր թառանջ քաշելով, քսակը բանում է

ու փողերը համարում: Դրուստ տասներկու մանեթի աբասիներ ու երեք շահանոցներ են լինում: Վարաքը դողդողալով քսակը կոխում է մինդարի տակը: Մի սհաթից հետո, բեկը, նաֆասը կտրված, գալիս է:

Ուստա, փողիս քսակը քեզ մոտ են թողե՞լ:

Չեն իմանում, փնտրիր տե՛ս:

Փնտրում են, չկա: Թուրքը Վարաքի օձիքից ձեռ չի քաշում: «Աստված, երկինք, հավատս վկա, չեն տեսել» ասում է Վարաքը: Թուրքը հավատում է նրա երդումին ու դուրս է գնում: Բայց ոտի մինը դուրանի ներսում, մեկելը դրսում, աչքը ընկնում է մինդարի տակ դրած քսակի ճոթին, որ Վարաքը մոռացած է եղել լավ ներս կոխել:

Բաս երդում ես ուտում, անհավատ, դա ի՞նչ է:

Թուրքը դուրս է քաշում քսակը մինդարի տակից: Վարաքը տեղն ու տեղը չորացած է մնում: Բեկի աչքերը արյուն են կոխում, քսակի ճոթից բռնում է ու անօրենը փողերով խփում Վարաքի երես-մերեսին, գլխին: Խեղճ մարդու գլուխը ճղվում է. նա ուշաթափ ընկնում է: Հիմա երեկվանից դես ողորմելին երեսի վրա

ընկած է յոր տանը ու աղի արտասուք է թափում, թե «վա՛յ, բաս ես հիսուն տարի անուն աշխատեմ, նամուս պահեմ, որ էսօրվա օրը խայտառակվե՛մ քաղաքում»։ Տեղ ու բարձում մեկնված է, յա ապրի, յա չապրի:

Սուսամբարն յոր պատմությունն ավարտեց, աչքերը հառեց Սուսանի վրա ու ավելացրեց .

Տեսնո՞ւմ ես աղքատությունը ինչ մեղքեր է գործել տալիս մարդու:

Յը՛ր, ցը՛ ցը՛ր, խեղճ մարդ, ասաց Սուսանը, կրծքից անկեղծ հառաչանք արձակելով:

Դե հայրդ թող ասի, որ փողը դատարկ բան է: Չէ, այ քույր, այ մեր, փողը մեծ բան է: Հիմա Չառնշանը շատ լավ է անում, որ մեզ մարդու տեղ չի դնում: Ես աչքով աչք չունիմ նրան տեսնելու: Ամեն մի նրան մտիկ անելիս սրտումս նախանձ է շարժվում, ես էլ ուզում եմ, որ կամ նրա նման հարստի աղջիկ լինեմ կամ նա իմ օրն ընկնի, աղքատանա: Ախար նա էլ մարդ է, խելք ունի, մտածում է, աչքեր ունի տեսնում է, որ ես, նրա հետ երեսանց խոսում եմ, ծիծաղում եմ,

բայց սրտանց ատում եմ: Հիմա

ասա՛, Սուսի, դու նրա տեղը լինես, չես ուռչի՞լ: Հավատացի՛ր,

որ կուռչես: Տե՛ս, մի բան ասեմ: Մենք հիմա երկուսս էլ աղքատ ծնողների աղջիկներ ենք, կարողանում ենք պարզ սրտով իրարու հետ խոսել: Բայց Չառնշանի հետ չեմ կարող պարզ լինել: Գիտե՞ս ինչու: Նրա համար, որ ես նրա հետ խոսելիս ուշք ու միտքս հենց նրա շորերի, ոսկիների վրա է լինում, էլ սիրտս խաղաղ չի լինում, որ կարողանամ հետը անկեղծ լինել: Ես Չառնշանին աչքով աչք չունիմ տեսնելու, բայց քեզ սիրում եմ, ինչու որ, դու էլ ինձ նման աղքատ մարդու աղջիկ ես: Դրա համար եմ ասում, որ թե աստված լինիմ, մեղա աստուծո, հարուստներից կառնեմ իլած չիլածները ու ծովը կթափեմ, որ ամենն էլ մեզ պես աղքատ լինին: Թե որ ամենն էլ աղքատ լինին՝ լավ կլինի, էլ ոչ որ ուրիշին չի նախանձիլ: Դե՛, որ նախանձ ասած բանը չլինի աշխարհիս երեսին, այն ժամանակ ամենքն էլ իրարու հետ պարզ կլինեն, իրարու կսիրեն, ինչպես ես ու դո՛ւ: Իմ կարճ խելքովս այսքան եմ հասկանում: Դու ի՞նչ կասես, Սուսի:

Քո խելքը կարճ չի . Սուսամբար, դու կարգին վարպետի հասկացողություն ունիս: Դա ո՞րտեղ ես սովորել: Կույսը իսկի մեզ այդպիսի բաներ չէր ասում:

Հողս կույսի գլխին, նա ինչ է հասկանում: Ումից պիտի լսեի, ես ինքս եմ երկար ու բարակ մտածել ամենը:

Դե որ այդքան բաներ ես հասկանում, մի բան հարցնեմ, կարո՞ղ ես պատասխանել:

Երկուսը հարցրու, թե որ կարողանամ, կպատասխանեմ:

Մեր ծնողներն ինչու են մեզ գողերի պես փակած պահում:

Հե՛ջ, էլի քո էշդ քշեցի՞ր, փորացավդ իմանում եմ:

Չէ, Սուսամբար, քո արևը, փորացավ չունիմ:

Գիտես ի՞նչ, Սուսան, մեր ծնողները շատ անխելք են:

Ինչո՞ւ:

Որ մեզ տանը թաքցնում են: Մին հարցնող լինի նրանցից, թե ես աղջիկ, որ իմ սրտումս ծուռ բան լինի, չե՛ւ կարող կատարել: Հըմ, կմեռնեմ, կսատկեմ, հազար ու մի սատանայություններ կսարքեմ, ուզածս կանեմ:

Պարզ խոսիր, Սուսամբար, չեմ հասկանում:

Շատ լավ ես հասկանում: Ուզում եմ ասել, թե մի աղջիկ, որ ուզենա մի տղի հետ սիլիկ-բիլիկ անել, ծնողներին այնպես կխաբի, նրանց աչքերը այնպես կկապի և իրան բանը այնպես կդրստի, որ սատանան էլ իր սատանությունով չի իմանալ, ինչպես:

Մեր քաղաքի աղջկերքը չեն անիլ:

Հը՛ւմ, շատերն են անում:

Ով:

Ո՞վ . հենց մինը Աշխանանց Չարաֆիլը . վարսը կտրվածն ինչեր չի անում
իրանց հարևան Բալասիի հետ: Հըն, ի՞նչ է, զարմանո՞ւմ ես, բաս ֆիքրդ ի՞նչտեղ
է, էէէ՛, մեր քաղաքում բաներ են լինում, որ . . .

Սուսամբարը խորհրդավոր կերպով գլուխը շարժեց:

Դա բենամուսություն չէ՞, Սուսամբար:

Շատ էլ լավ են անում . մեր հոր ու մոր հախն է: Ի՞նչ բենամուսություն . հենց քեզ
ու Սեյրանին վերցնենք, հազար ինձանից կեղես, ես էլի իմանում եմ, որ դու նրա
սրտի, նա էլ քո սրտի մեջն է: Հիմա որ . . .

Կտրիր, կտրի՛ր ձայնդ, ընդհատեց Սուսանը բարկացած, կրկին կարմրելով:

Ի՞նչ ես նա՛զ ու բազ անում, ճշմարիտ խոսողի փափախը ծակ է լինում, ասում
են:

Հերիք է, լա՛վ:

Արխային կաց, թե շամբալութից յուղ դուրս կգա, ինձանից էլ խոսք դուրս կգա
ուրիշների մոտ քո մասին:

Թե ինձ սիրում ես, էլ մի՛ խոսի:

Աչքիս վրա, ես էլ նեղացել եմ, օրն էլ մթնեց, գնամ տանը թառ լինիմ: Մնաս
բարով, քի՛չ ֆիքր արա, առանց այն էլ մաշվել ես:

Մնաս բարով:

VII

Այդ օրից անցել էր մի շաբաթ: Ուշ երեկո էր: Բարխուդարը, սենյակում նստած,
կար էր անում: Մուշտարիներից մեկը մտադիր

էր երկու օրից հետո ճանապարհ ընկնել ուրիշ քաղաք, նրան պատվիրել

Էր մի շուխա պատրաստել այդ երկու օրվա ընթացքում: Բարխուդարը շտապում էր յուր տված խոստումը կատարելու, որպեսզի ամոթալի չմնա մուշտարու առաջ:

Նրա դեմոլեն նստած էր խանութի աշակերտներից մեկը և օգնում էր նրան:

Գյուլնազը և Սմբատը, սենյակի մի անկյունը քաշված, նիռիում էին: Սուսանը կանգնած էր դրսի պատշգամբի վրա:

Ամառային էր այդ երեկոն և հիանալի: Տասնօրյա լուսինը կապտագույն երկնքում փայլում էր յուր հրճվալի գեղեցկությամբ: Նրա կապտագույն լուսո շողերը, մեղմությամբ թափվելով ցերեկվա անձրևով լվացված թթենիների վրա, շողշողացնում էին թրջված տերևները: Կիսավեր քաղաքի համեստ բնակիչները վաղուց արդեն փողոցներից քաշվել էին իրանց ապաստարանները: Տիրում էր մելամաղձային լուսություն, որ ոչնչով չէր խանգարվի, եթե այս ու այն կողմից չլսվեին մի քանի շների հաչելու ձայները: Իրանց հետքի թաթերի վրա եռանկյունաձև նստած, սրածայր դունչները վեր քաշած, նրանք անախորժ ձայներով ոռնում էին լուսնի վրա: Ի՞նչ էին պահանջում այդ թշվառ շորքոտանիները պայծառ լուսնից դա միայն իրանց է հայտնի: Բայց նրանց անախորժ ձայները խանգարում էին գեղեցիկ գիշերի հրապուրիչ ներդաշնակությունը:

Սուսանը, արմունկներով հենված պատշգամբին, թավշամորթ ծնոտը դրած ձեռների ափերի մեջ, անթարթ աչքերով կանաչազարդ թթենու խտաստերև ճյուղերի միջով նայում էր լուսնին: Նրա սևագույն, երկայն ու կակուղ մազերը, սփռվելով ողորկ ուսերի վրա, հասնում էին մինչև նագելի կերպով թեքած մեջքը: Եղանակը բավական ջերմ էր: Սուսանը կարմիր թաֆտայից կարած բարակ արխալուղի մեջ ցուրտ չի զգում: Նա նայում է լուսնին և մտածում: Ի՞նչ էր մտածում: Ոչինչ և ամեն ինչ: Շատ բաներ էին անցնում նրա մտքով, բայց ոչ մեկը նրանցից երկար ժամանակ կանգ չէր առնում նրա գլխում: Նրա պատանեկան վառվռում երևակայության մեջ անցյալ կյանքից նկարվում էին տեսակ-տեսակ պատկերներ, որ շուտապտույտ կալեյդոսկոպի նման

շրջաններ անելով, փոխարինում էին իրարու: Սկզբում նա մտաբերեց յուր մանկության օրերը դեռ երկրաշարժից առաջ: Նա հիշում էր

այն լուսնյակ երեկոները, երբ ինքը յուր մոր կշտին սրահում նստած, ուշադրությամբ լսում էր վերջինի պատմությունը լուսնի և երկնքի մասին: Սուսանը բառ առ բառ մտաբերում է այդ պատմությունը, որին այժմ էլ հավատում է: Նա հավատում է, որ երկինքը առաջ երկրին շատ մոտ է եղել, այնքան մոտ, որ մարդու ձեռքը հասել է. բայց մի անգամ մի կին երեխայի տեղը սրբել է լավաշով ու գցել դուրս: Աստված տեսնելով, որ կինը իրան տրված առաջին պարզևր, հացը, այդպես ապականում է, բարկացել է, երկինքը վերցրել է ու հեռու քաշվել: Իսկ լուսնի մասին Սուսանը մտաբերում է, որ նա, այսինքն լուսինը, Մարիամ աստվածածնի աղջիկն է եղել առաջ: Թե նա զարմանալի գեղեցկություն է ունեցել, այնպիսի գեղեցկություն, որ մարդիկ նրա երեսին մտիկ անել չեն կարողացել: Թե ով որ ուզեցել է մտիկ անել, նրա աչքերը լուսից և գեղեցկությունից կուրացել են: Թե մի օր Մարիամ աստվածածինը լոշ թխելու համար խմոր հունցելիս նրա քաղցած որդիքը հավաքված են եղել իրանց մոր շուրջը: Սրանց մեջ եղել է և աղջիկ Լուսինը: Լուսինը շատ անհամբեր աղջիկ է եղել: Նա գնացել է եկել ու յուր մոր, Մարիամ աստվածածնի գլուխը ցավացրել, թե «շուտ արա, մայրիկ, շուտ արա՛, լոշը թխիր, քաղցած եմ»: Վերջապես, Մարիամ աստվածածինը համբերությունից դուրս է եկել, բարկացել է և խմորաթաթախ ձեռքով մի ապտակ է տվել Լուսնի գեղեցիկ երեսին: Խմորի կտորները կպել են Լուսնի երեսին ու մինչև այժմ էլ չորացած մնում են:

Այ, դորթ որ հրեն, քանի-քանի տեղեր արատներ են մնացել, ասաց ինքն իրան Սուսանը, նայելով լուսնի երեսին:

Չետո իսկույն նա մոռացավ լուսինը, և այս անգամ նրան զբաղեցրին ուրիշ հիշատակներ: Անցան և այս հիշատակները, նրանց փոխարինեցին ուրիշները: Մակայն այս բազմաթիվ խառնիխուռն հիշողությունների մեջ կա մի ուրիշ միտք, որի շուրջը պտտում են մյուսները, որը հանգիստ չի թողնում Սուսանին և որից նրա սիրտը բաբախում է: Կա մի էակի կենդանի պատկեր, որ չի հեռանում նրա աչքերի առջևից: Ահա նա, գլխաբաց ու ոտաբոբիկ դեմ ու դեմ գտնվող թթենու գազաթը բարձրացած,

և ճարպիկ կատվի նման

բարակ ճյուղերին կպած, յուր փոքրիկ ձեռներով թուփ է քաղում:

Նա հազած է սպիտակ չթից կարած արխալուղ, որի բարակ փեշերը երեկոյան գովարար հողմի թեթև շարժումից օդի մեջ ֆոֆոում են:

Մեյրան, Մեյրան, պինդ կանգնիր, որ չընկնես, աղաղակում է ծառի տակից Սուսանը, գլուխը վեր բարձրացրած:

Բայց Մեյրանը չի լսում: Քաղցրահամ պտուղը գրավել է նրա ուշը, և նա շտապով հատ-հատ պոկելով այդ պտուղը, լցնում է արխալուղի գրպանները:

Մեյրան, Մեյրան, ինձ համար էլ թուփ ածի, մենակ-մենակ մի՛ ուտիլ, կրկին աղաղակում է Սուսանը:

Մեյրանը դարձյալ ուշադրություն չի դարձնում, նա, կարծես, բոլորովին մոռացել էր յուր սիրելի Սուսանին: Ծառի տակ կանգնած Սուսանի սիրտը քիչ էր մնում տրաքի: Նա անհամբերությամբ յուր փոքրիկ ոտերը խփում է գետնին ու գեղեցիկ ուտերը թափահարում, սուտ-սուտ լաց է լինում . «ըմ, ըմ, չեմ ուզում, ինձ էլ տո՛ւր, ը ը ը ը»:

Վերջապես, Մեյրանը լցրեց յուր երկու գրպանները և, արագությամբ ցած իջնելով ծառից, մոտեցավ Սուսանին, որ քաղած թուփը նրա հետ բաժանի:

Այս երևակայությամբ էր հափշտակված Սուսանը, երբ հանկարծ յուր աջ ուսի վրա զգաց մի ինչ-որ ձեռի թեթև հարված:

Նրա մտածմունքները փարատվեցին: Խորը քնից սթափվածի նման արմունկները քաշեց պատշգամբի ճաղերից, իրանն ուղղեց և նայեց հետ: Նրա դեմ ու դեմ կանգնած էր մի միջահասակ պատանի, թուխ դեմքով, սև աչք ունքով: Պատանին գլխաբաց էր . նա հազած էր ամառային կապտագույն թեթև արխալուղ, որի կոճակները բաց էին կրծքի կողմից:

Սուսանը առաջին վայրկյանին չճանաչեց պատանուն և վախեցած կամենում էր ճիշ արձակել: Բայց մինչև նրա ուշքի գալը, պատանին երկյուղածությամբ, ձայնը փոքր զցած, ասաց .

Սուսան, տո՛ւս, ձայն մի՛ հանիր, ես եմ:

Մեյրան, դո՞ւ ես, ինչ ես ուզում, ինչո՞ւ ես եկել այս ուշ գիշերին:

Մո՛ւս, սուս, բարձր մի՛ խոսիր, քաշվենք այն կողմը, հետո կասեմ:

Մեյրանը զգուշությամբ բռնելով Սուսանի թևից, տարավ նրան

պատշգամբի մի անկյունը, որտեղից չէր երևում սենյակի ներսը:

Սուսանը չհակառակվեց: Նա գրեթե անգիտակցաբար հետևեց Մեյրանին:

Կարծես, մի ինչ-որ ներքին անբացատրելի ուժ ստիպում էր նրան հպատակվել պատանուն:

Ինչ որ ասելու ես, շուտ ասա ու գնա:

Մի քիչ համբերիր, շունչս տեղս գա, հետո, ասաց Մեյրանը, խոր շունչ քաշելով:

Մայրս դուրս կգա, կտեսնի, էլ վա՛յ իմ հալին, շո՛ւտ ասա:

Սուսանը սկսեց դողալ:

Եկել եմ քեզ տեսնելու:

Վախենում եմ, Մեյրան, լավ ժամանակ չես եկել:

Ուրիշ ժամանակ չէի կարող: Միրոս ուզում էր տրաքի, որ քեզ այսքան ժամանակ չէի տեսնում: Քանի անգամ ուզեցել եմ թաքուն, գողի պես, քեզ մոտ գալու, բայց հարմար ժամանակ չեմ գտել: Ինչպե՛ս ես, Սուսան, ասա տեսնեմ:

Սուսանին զցել են տուն ու դռները երեսին կապել, էլ նրա երեսը չես կարող տեսնիլ, մինչև . . . մինչև . . .

Մինչև մեր պսակվելը, չէ՞, ի՞նչ են խոսում ծնողները, ե՞րբ պիտի նշանդրեր անեն:

Դա չեմ իմանում, բայց մի բան եմ նկատում, Մեյրան, հոր ու մորս մեջ:

Ի՞նչ, հարցրեց Մեյրանը վախեցած:

Կասես, նրանք իմանում են, որ մենք տեսնվում ենք:

Էհ, աչքիդ է երևում:

Չէ, Սեյրան, մեկել օրը խոհանոցից տուն էի մտնում, նրանք իմ մասին էին խոսում: Հայրս տաքացած էր, ես որ մտա, սուս արավ: Բայց մինչև ներս մտնելս մի քանի խոսքեր հասան ականջիս: Հայրս ասում էր . «այ կնի՛կ, հրես ասում եմ, աչքերդ չորս արա, թե չէ, բեաբուռչություն կլինի հաա՛»:

Է՞հ, քեզ համար չի ասել, երևի:

Չէ, չէ, անցյալ օրը չմուշկ կարող Եղիայի աղջիկն էլ մի էլիամ արավ:

Սուսամբա՞րը:

Հա՛, շատ սատանան է:

Սուտ է, ես չեմ հավատում:

Չէ, Սեյրան, էլ մի՛ գար ինձ մոտ:

Չեմ կարող, սիրտս կճաքի, Մի՞թե չես խղճում ինձ:

Սուսանը, պատասխանի փոխարեն, մի խորը հառաչանք արձակեց կրծքից:

Քանի որ ուսումնարանում էի, այնտեղ էի տանջվում, շարունակեց Սեյրանը: Վարժապետի ասածները գլուխս չէին մտնում, ամեն օր դուրս էի փախչում, որ քեզ տեսնեն: Հիմա էլ հորդ դուքանումն է սիրտս ճաքում: Շատ ժամանակ, որ միտս ես ընկնում, շրջկլվում եմ ու մեկ էլ տեսնես ասեղը մատս մտավ: Հայրդ էլ, հո աստված ազատի, նրա մոտ մի սխալ չի կարելի անել, այնքան է թակում, որ կարծես մարդու հոգին ուզում է քթի ծակով հանել:

Քեզ է՞լ է թակում:

Չենց ինձ ու մեկ էլ եղբորդ: Ասում է, ես ձեզ շատ եմ թակում, որ մյուսները տեսնեն և իմանան, թե իրանց էլ սիրելուց եմ թակում: Սուսան, մեջքումս ողջ տեղ չի մնացել, կապույտ-կապույտ գույեր են կոխել: Նեղացել եմ, Սուսան, ուզում եմ

դուրս գամ հորդ մտուից, բայց վախենում եմ, որ դուրս գալով, քեզանից գրկվեմ:
Ախ, երբ պիտի վերջանա մեր բանը:

Բարեկենդանից առաջ չի կարող գլուխ գալ:

Ի՞նչ ես ասում: Ութ ամիս պիտի սպասե՞մ:

Ճար չկա, հայրս փող չունի, փող է հավաքում հարսանիքիս համար:

Սուսանը կրկին հատաչեց:

Ինչո՞ւ չես ծիծաղում, Սուսան:

Մարդու սիրտը պիտի ուրախ քինի, որ երեսն էլ ծիծաղի:

Մի քանի վայրկյան տիրեց լռություն:

Մի՞տղ է, Սուսան, մեր երեխայությունը, հարցրեց հանկարծ Սեյրանը:

Ինչպես այն լուսինը: Տես, սիրտս ինչպես թրթռում է մորթած ծաի պես, դա ինչի՞ցն է:

Սուսանը, այս ասելով, բռնեց Սեյրանի ձեռը և դրավ յուր
ձախ կողքին: Նրա սիրտը բաբախում էր: Սեյրանը, մի ձեռը դրած

նրա կողքին, մյուսը զգուշությամբ բարձրացրեց և սկսեց քնքշությամբ շոյել նրա
գանգուր մագերը: Եթե Սուսանը նույնպես յուր ձեռքը դներ Սեյրանի ձախ
կողքին, կարող էր զգալ, ինչպես է բաբախում վերջինի սիրտը: Անցան մի քանի
վայրկյաններ, նրանք լուռ էին: Սուսանը չէր նայում Սեյրանի երեսին, բայց
վերջինը նայում էր: Օրհորդի ձեռները պատանու ուսերի վրա դողում էին:
Դուրեկան և քաղցր էր նրա համար այս դողը: Մի ինչ-որ կախարդական հեղուկ
տարածվելով նրանց երակների մեջ, ախորժելի զգացմունքներ էր պատճառում:
Իսկ մի դյուրիչ գորություն այդ րոպեին կաշկանդել էր նրանց լեզուները: Սակայն
լուռ էին լեզուները, իսկ սաստիկ բաբախող սրտերը նույն միջոցին ինչ որ
գաղտնիք էին հաղորդում իրարու:

Անցավ մի քաղցր թուպե, մի թուպե, որ պարունակում էր յուր մեջ երկու պատանիների գոյության խորհուրդը: Հանկարծ Սուսանը ձեռները քաշեց Սեյրանի ուսից:

Վայ, վարսս կտրվի, ի՞նչ եմ անում:

Ի՞նչ պատահեց, Սուսան, հարցրեց Սեյրանը, շփոթվելով:

Գնա՛, հեռացիր, հերիք է:

Սուսանը կամեցավ փախչել, բայց Սեյրանը բռնեց նրա թևից և չթողեց շարժվելու:

Բաց թող, եթե ինձ սիրում ես, մայրս դուրս կգա, հակառակեց Սուսանը, աշխատելով ազատել յուր թևը Սեյրանի ձեռքից:

Մոտեցիր ականջիդ մի խոսք ասեմ, հետո փախիր: Սուսանը կամա-ակամա հնազանդվեց նրան: Սեյրանը, թեքելով նրա գլուխը դեպի յուր կուրծքը, մի ջերմ համբույր դրոշմեց նրա թավշամորթ այտերից մեկին:

Էգուց գիշեր էլ այս ժամանակ դրսում սպասիր, ասաց նա շունչը կտրած և բաց թողեց Սուսանին:

Այդ ինչ արիր, Սեյրան, շնչաց Սուսանը, անգիտակցաբար արխալուղի թևով սրբելով համբույրի տեղը:

Բայց Սեյրանն արդեն հեռացել էր: